

Waldemar Paruch

"Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej : dzieje, idee", Marek Waldenberg, Warszawa 1992 : [recenzja]

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia 23, 325-330

1995/1996

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

interpretacyjnej, na której zbudowany jest też czarny scenariusz dla Europy pokomunistycznej. Wolno mi być optymistą i takim zostanę. Opieram go na intuicji i obserwacji życia politycznego, która mi podpowiada, że nacjonalizm, jego źródła i zasięg, funkcje polityczne nie zyskują szerszego oddźwięku społecznego. Wyniszczająca wojna w byłej Jugosławii czy nawet dramaty narodów kaukaskich w byłym ZSRR są kontrolowane przez cywilizowany, demokratyczny świat. Napięcia i konflikty narodowościowe w naszej części Europy pomału stają się normalnością krajów demokratycznych. Nie przeceniałbym wyjątkowości społeczeństw tego regionu, które mają uproszczony rzekomo system postrzegania w kategoriach schematów ideologicznych dawnej epoki. Wierzę i widzę, że przemiany demokratyczne przynoszą rezultaty namacalne. Nie może być prawdą, że narasta pesymizm, bo jest to proces zróżnicowany i w dwu kolorach nie da się go widzieć i oceniać.

Nadużyłem tu, jak sądzę, prawa recenzenta do ujawniania swoich poglądów, zwłaszcza że są one w niejkiej opozycji w stosunku do autora i redaktora tomu. Wydaje mi się, że różnimy się z prof. Pietrasiem w diagnozach i scenariuszach tak, jak różnić się może teoretyk z historykiem polityki. Mnie ciągle się wydaje, że nasze diagnozy, a także nasze spoglądanie w przyszłość, kreślenie różnych scenariuszy jest niezbędne, ale bardzo ryzykowne, bo chyba przedwczesne. Nawet opierając na prezentowanej w tym tomie gamie poglądów, nie można tak pesymistycznie prognozować rozwoju sytuacji, jak czyni to prof. Pietraś. Zwłaszcza w odniesieniu do nacjonalizmu, pojęcia tak wieloznacznego, obrosłego różnorodną konotacją, w warunkach narastania europejskich tendencji integracyjnych, poszerzania i pogłębiania demokracji, wymiany dóbr i myśli — przy istnieniu w końcu jednego już supermocarstwa w świecie. Dlatego bardziej mi po drodze z profesorem Pietrasiem, kiedy kreśli on katalog zadań, jakie w zakończeniu tomu pomieścił. W pełni opowiadam się za stworzeniem w Lublinie forum wymiany poglądów w kwestii polityki narodowościowej naszego regionu. Jestem też za powołaniem wielostronnej Komisji podręcznikowej, mającej wyjaśnić programy nauczania w naszych szkołach. Jestem za nasileniem wymiany myśli, idei i informacji między krajami naszego regionu. Opowiadam się też za tym, ażeby rezultaty podjętych już wysiłków badawczych lubelskiego środowiska politologicznego dotarły jak najszerzej i znalazły międzynarodowy oddźwięk.

Póki co chciałbym, żeby dotarły też szerzej, wywołały dyskusje, zyskując wsparcie polskiego środowiska. Tak rozumiałem swoje zadanie, podejmując się omówienia zawartości tomu będącego pokłosiem konferencji lubelskiej na temat polityki narodowościowej w krajach Europy Środkowowschodniej.

Bronisław Pasierb

Marek Waldenberg: *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje. Idee.* Warszawa 1992. Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 419.

Praca Marka Waldenberga jest istotna z trzech podstawowych powodów.

Po pierwsze, można ją umieścić w rzędzie tych, w których usiłuje się poszukiwać tożsamości Europy Środkowej i Wschodniej, właściwych dla tej części kontynentu idei, problemów i metod ich rozwiązywania.¹ Zupełnie trafnie autor określił granice Europy

¹ Problem bezpieczeństwa Europy Środkowej w ujęciu i historycznym, i współczesnym zob. J. Stefanowicz, *Rzeczypospolitej pole bezpieczeństwa*, Warszawa 1993, s. 5 i nast. Problem

Środkowo-Wschodniej, mimo iż w pracy nie została podana żadna bliżej sprecyzowana definicja. Niemniej, analizując treść książki, można przyjąć, iż Waldenberg zaakceptował rozumienie wschodniej Europy Środkowej jako „obszar wschodniej i południowej Europy leżący pomiędzy Niemcami i Rosją, z ich częściami granicznymi, rozciągający się od państw bałtyckich na północy do Jugosławii na południu”.² W literaturze polskiej ową definicję przetworzył i zaadaptował Józef Chlebowczyk pisząc, że Europa Środkowa, to część kontynentu europejskiego rozpościerająca się od Bałtyku na północy do Adriatyku, Morza Egejskiego i Czarnego na południu, od zwartego etnicznie obszaru niemieckiego na zachodzie do rosyjskiego na wschodzie”.³ Zdanie ostatnie jest — w kontekście rozważań definicyjnych — najważniejsze. Można je określić tytułem pracy Adolfa Bocheńskiego *Między Niemcami i Rosją*.⁴

Po drugie, Waldenberg stworzył pierwszą w polskiej historiografii syntezę problemu narodowościowego, istniejącego na tym obszarze, obejmującą okres od końca XIX wieku po lata dziewięćdziesiąte XX wieku. Jest to zamierzenie zarówno godne naukowego uznania, jak i osobistego podziwu. Uzasadził to autor, pisząc: „Problematyka narodu interesowała mnie od dawna również ze względów osobistych. Urodziłem się i wychowałem na Wołyniu [...] byłem też świadkiem przyjaznego współzycia ludzi różnych narodowości [...]” (s. 25).

Owa synteza w świetle dotychczasowej literatury okazała się i pożądana, i konieczna. Do tej pory bowiem środkowoeuropejską kwestią narodową zajmowano się w czterech ujęciach: a) prace ograniczone chronologicznie do pewnych okresów: przełom XIX i XX wieku oraz lata międzywojenne,⁵ b) rozważania socjologiczne nad procesami narodotwórczymi zachodzącymi w Europie Środkowej,⁶ c) prace ukazujące politykę poszczególnych

tożsamości Europy Środkowej również zob. A. Wolff-Powęska, *Wspólna Europa — mit czy rzeczywistość*, Poznań 1990, s. 199, 209–210; J. Kłoczowski, *Europa słowiańska w XIV–XV w.*, Warszawa 1984, *passim*.

² V. S. Mamaty, *The United States and East Central Europe. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda 1914–1918*, Princeton — New York 1971, cyt. za J. R. Wędrowski, *Wizje i realia. USA a Europa Środkowowschodnia 1919–1923*, Warszawa 1990, s. 6.

³ J. Chlebowczyk, *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XV/II do początków XX w.)*, Warszawa–Kraków 1975, s. 5–6; por. K. Jankowiak, *USA a Mitteleuropa 1917–1918*, [w:] *Ameryka Północna. Studia*, red. M. M. Drozdowski, t. 2, Warszawa 1978, s. 133–145; M. Wojciechowski, *Stany Zjednoczone Ameryki Północnej i Europa Środkowa między dwiema wojnami (1918–1939/41)*, „Kwartalnik Historyczny” 1976, nr 2, s. 330–337.

⁴ A. Bocheński, *Między Niemcami i Rosją*, Warszawa 1937.

⁵ Zob. Chlebowczyk, *Procesy narodotwórcze...*; *id.*, *Między dyktatem, realiami i prawem do samostanowienia. Prawo do samookreślenia i problem granic we wschodniej Europie Środkowej w pierwszej wojnie światowej oraz po jej zakończeniu*, Warszawa 1988; *id.*, *O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.)*, Warszawa–Kraków 1983; *id.*, *Idee niepodległościowe i ruchy odśrodkowe we wschodniej Europie Środkowej na początku XX wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1981, nr 3, s. 605–627; J. Żarnowski, *Powstanie systemu państw narodowych w Europie Środkowej (1918)*, [w:] *Ład Wersalski w Europie Środkowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 7–34; A. Czubiński, *Państwa narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej między I i II wojną światową*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, nr 3, s. 604–626; W. Balcerak, *Powstanie państw narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 1974; J. Tomaszewski, *Mniejszości narodowe w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej. Swoi i obcy (1918–1939)*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego” 1991, z. 16, s. 9–33.

⁶ Ostatnie publikacje zob. R. Radzik, *Formowanie się narodów w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1993, nr 4, s. 17–34; J. Bardach, *Od narodu politycznego*

mocarstw wobec Europy Środkowej,⁷ oraz wycinkowe ujęcia poszczególnych kwestii narodowych.⁸

Po trzecie, autor pogłębił w opublikowanej książce swoje studia nad myślą socjalistyczną i komunistyczną, tym razem prezentując ją poprzez zawarte w niej koncepcje rozwiązywania problemów narodowych (część 2, s. 159–280).

Marek Waldenberg nadał swojej pracy trójczęściową budowę, obejmującą łącznie 22 rozdziały, poprzedzone wprowadzeniem i zaopatrzone jedynie w indeks osób. Wyraźnie dostrzegalny jest brak wykazu literatury, a zważywszy, że praca ma walory syntezy, można to uznać za jej istotny mankament.

We wprowadzeniu autor skoncentrował się na przedstawieniu kilku podstawowych kategorii: kwestia narodowa, naród, nacjonalizm, patriotyzm. Podjął próbę klarownego sprecyzowania czynników określających model narodu (s. 16–17). Wydaje się — ale nie jest to zbyt oczywiste — że zaakceptował istnienie dwóch dróg kształtowania się narodów: politycznej i kulturowo-etnicznej, opisanych w literaturze już w 1907 roku.⁹ Jednak w świetle nowszych badań problem ten okazał się bardzo skomplikowany. Zdecydowanie jest odczuwalny brak we wprowadzeniu rozważań nad triadą zależności i rywalizacji między narodami politycznymi, narodami dominującymi a etnicznymi społecznościami plebejskimi. Owa triada była specyficzna dla Europy Środkowej w XIX wieku i z niej niejako wynikał charakter procesów narodotwórczych w tej części kontynentu, polegający na zanegowaniu roli twórczej impulsów politycznych na rzecz etnicznych i kulturowych.¹⁰

Zagubieniu w książce uległa też inna ważna kategoria „irredenta polityczna”, wprawdzie pod koniec XIX wieku było to zjawisko raczej marginalne, ale niemniej bez analizy genezy i jej istoty trudno byłoby zrozumieć proces rozsadzania imperiów i powstawania państw narodowych w 1918 roku oraz rządzących nimi elit politycznych, mających właśnie przede wszystkim rodowód irredentystyczny (przykładem był w Polsce obóz piłsudczykowski).

Waldenberg nie docenił również uwarunkowań kwestii narodowej zdeterminowanych przez istnienie w Europie Środkowej autorytarnej formy rządów. System autorytarny, istniejący w trzech imperiach przedwojennych, jak i w wielu państwach okresu międzywojennego, stwarzał pewne konieczności i określał istotne stany społeczne i polityczne. Polegało to na braku reform: (1) zwiększających lub stabilizujących wolności polityczne przynależne jednostkom i grupom (w tym i etnicznym); (2) wprowadzających (a niekiedy i usuwających) uzależnienie rządów od parlamentów, w których mniejszości mogły mieć pokazną reprezentację polityczną mogącą wpływać na kurs prowadzonej polityki; (3) prze-

do narodu etnicznego w Europie Środkowo-Wschodniej, „Kultura i Społeczeństwo” 1993, nr 4, s. 3–16. Tam też wykaz literatury przedmiotu.

⁷ Zob. Wędrowski, *op. cit.*; J. Pajewski, „Mittleuropa”. *Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*, Poznań 1959; P. Wandycz, *Stany Zjednoczone a Europa Środkowowschodnia w okresie międzywojennym 1921–1939*, „Zeszyty Historyczne” 1976, z. 266; M. Nowak-Kielbikowa, I. Spustek, *Stanowisko mocarstw anglosaskich wobec powstania państwa polskiego w 1918 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 1979, nr 1; A. Skrzypek, *Związek Bałtycki, Litwa, Łotwa, Estonia, Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919–1925*, Warszawa 1972. Interesujący od strony naukowej jest fakt braku w historiografii polskiej syntetycznych opracowań francuskiej i radzieckiej polityki wobec kwestii budowy państw narodowych w Europie Środkowej. Zob. też S. Sierpowski, *Mniejszości narodowe jako instrument polityki międzynarodowej*, Poznań 1986.

⁸ Z ostatnich prac zob. E. Mendelsohn, *Żydzi Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym*, Warszawa 1992.

⁹ Zob. F. Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat*, München 1907.

¹⁰ Radzik, *op. cit.*, s. 17 i nast.

suwających ośrodek decyzyjny z egzekutywy (cesarz i jego dwór lub prezydent, wódz) na rzecz legislatywy (parlament) powołującej odpowiedzialny przed nią rząd; (4) przyspieszających unarodowienie chłopów.¹¹

Najmniej wątpliwości wzbudziła struktura i zawartość części 1. Narody i kwestie narodowe w Austro-Węgrzech i Rosji (s. 27–158). W niej Waldenberg przedstawił:

1. Istotę, zasady i praktykę polityki narodowościowej Austrii, Węgier i Rosji, eksponując występujące między nimi różnice zarówno w układzie podmiotowym (między Wiedniem i Budapesztem), jak i przedmiotowym (polityka austriacka i rosyjska wobec Ukraińców).

2. Indeks problemów narodowościowych poparty dokładnymi danymi statystycznymi z niezbędną lokalizacją geopolityczną poszczególnych mniejszości.

3. Charakterystyka polityki narodowościowej prowadzonej wobec poszczególnych głównych mniejszości narodowych. Wysuwane na przelomie XIX i XX wieku projekty (szczegółowe i generalne) rozstrzygnięcia problemów narodowościowych w obu imperiach.

Pewne zastrzeżenia nasuwają się w związku z realizacją 4 punktu. W konkluzjach można dostrzec wyraźnie trzy niedostatki. Po pierwsze, brak jest uporządkowania tworzonych przed wybuchem I wojny koncepcji rozwiązania kwestii narodowościowych, począwszy od lojalistycznych a skończywszy na ideach niepodległościowych i irredentystycznych. Po drugie, nie dokonano wyjaśnienia, dlaczego w ówczesnej sytuacji dominowały postawy lojalistyczne wobec obu dworów panujących, a ruchy odśrodkowe miały charakter bardzo ograniczony społecznie i politycznie. Po trzecie, uważam za konieczne omówienie w sposób uporządkowany podstawowych idei niepodległościowych, krystalizujących się u progu I wojny: ich istoty i zasad. Chodzi tu o koncepcje niepodległych: Węgier, Polski, Finlandii, Ukrainy; panslawizm, czechosłowakizm, dakoromanizm, jugoslawizm, panserbizm, panchorwatyzm, idea wszechniemieckości oraz koncepcje rozwiązania problemu żydowskiego.

Zasadnicze zastrzeżenia należy poczynić wobec części 2.: *Koncepcje rozwiązania kwestii narodowych*. Tytuł sugerowałby analizę reprezentatywną owych koncepcji, natomiast autor ograniczył się jedynie do teorii socjalistycznych i komunistycznych. Wprawdzie we wprowadzeniu zostało przedstawione trzypunktowe usprawiedliwienie owego zabiegu konstrukcyjnego (s. 10–11), ale ich treść oraz konstatacja, że „Rozmiary pracy nie pozwalają na przedstawienie wszystkich tych koncepcji i projektów” są dalece nie przekonujące.

¹¹ Literatura dotycząca autorytaryzmu: *Dyktatury w Europie Środkowo-Wschodniej 1918–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979; K. Grzybowski, *Moderator imperii*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1963, nr 2, s. 97–124; J. Żarnowski, *Reżimy antydemokratyczne a faszyzm*, „Dzieje Najnowsze” 1978, nr 1, s. 89–99; J. Holzer, *System faszystowski a autorytarny. Uwagi polemiczne*, [w:] *Faszyzm — teoria i praktyka w Europie (1922–1945). Studium nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1977, t. 3, nr 366, s. 271–278; M. Turlejska, *Rozmyślenia o dyktaturze (Próba analizy pojęcia*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia XXXVI” 1981, nr 543, s. 433–441; G. Ranki, *Państwo i społeczeństwo w Europie Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym*, „Kwartalnik Historyczny” 1988, nr 4, s. 179–194; L. Jaśkiewicz, *Absolutyzm rosyjski w dobie rewolucji 1905–1907. Reformy ustrojowe*, Warszawa 1982, s. 24–52; A. Mikołajko, *Poza autorytetem? Społeczeństwo polskie w sytuacji anomii*, Warszawa 1991, s. 10–35; W. T. Kulesza, *Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 262–286; W. Paruch, *Prawo i bezprawie w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego w latach 1926–1939 (między siłą i prawem czyli idea ‘pasa neutralnego’ w polityce)*, „Annales UMCS” 1994, Sec. K, s. 249–271; vol. 1. id.: *Podstawowe determinanty aktywności politycznej. Rozważania nad paradygmatem ideologii piłsudczykowskiej (1926–1939)*, „Annales UMCS” (złożony do druku w „Annales UMCS”, Sec. K).

Powstało bowiem mylne wrażenie, iż to tylko ruch socjalistyczny formułował koncepcje rozwiązania problemu narodowościowego. Może one były i spójne, ale na pewno nie jedyne, a ich wpływ na rzeczywistość Europy Środkowej zarówno przedwojennej, jak i po roku 1918 bardzo ograniczony, a w niektórych państwach nawet znikomy (Węgry, Polska po zamachu majowym, państwa bałtyckie). Szkoda, że Waldenberg nie zainteresował się: działalnością kręgu Belvedere skupionego wokół arcyksięcia Franciszka Ferdynanda, koncepcjami ugrupowań liberalnych, narodowych, konserwatywnych, ludowych, chrześcijańskich. Mimo bezapelacyjnej wartości merytorycznej części 2., wydaje się ona w odniesieniu do całości pracy i przyjętej konstrukcji, może nie tyle zbędna, ale trudna do racjonalnego wytłumaczenia.

Tytuł części 3.: *Od imperiów wielonarodowych do państw narodowych* jest trochę mylący, o tyle, że zaciera ważność cesury totalitaryzacji większości państw środkowoeuropejskich, dokonanej po II wojnie światowej. Ten proces bowiem zmodyfikował politykę narodowościową prowadzoną w Europie Środkowej. Wobec części 3. pracy wyrazić można pewne istotne uwagi i sugestie.

1. Warto było prześledzić w odrębnym paragrafie ewolucję polityki państw Ententy i Stanów Zjednoczonych wobec kwestii narodowej w Europie Środkowej w latach 1914–1919. Bez zgody wielkich mocarstw w Paryżu trudno byłoby sobie wyobrazić powszechną akceptację przebudowy polityczno-terytorialnej Europy Środkowej, w tym i przyjęcie zasady państw narodowych oraz jej wersalskiej realizacji. Przebudowa ta nie była tylko skutkiem jesiennych faktów dokonanych zaszłych w roku 1918, ale również narodzin u zwycięzców nowego myślenia o grupach etnicznych, determinującego zmiany w środkowoeuropejskiej polityce narodowościowej. Wiele zastrzeżeń wzbudziło też podjęcie tematu wpływu II wojny światowej na kwestie narodowe (s. 349–352). Uważam je za zbyt pobieżne, nie osadzone na tle współpracy niemiecko-radzieckiej i decyzji wielkiej trójki. Były one przecież konkretyzacją pewnego konfliktu racji w rozumowaniu o narodach Europy Środkowej i ich prawach.

2. O ile proces tworzenia państw narodowych w Europie Środkowej został przedstawiony w sposób zupełnie zadowalający, o tyle analiza statusu i stanu mniejszości narodowych w nowych politycznie i terytorialnie powojennych państwach była niepełna i nie dotknęła istoty problemu. Tak naprawdę nie zrealizowano tytułu rozdziału IV: *Problemy mniejszości narodowych w kapitalistycznych państwach międzywojennej Europy Środkowo-Wschodniej* (s. 340–348). Rozważania zawarte w nim są bardzo pobieżne i oparte na zbyt skromnej literaturze, co wynika z analizy przypisów. Za rozwiązanie połowiczne należy uznać odesłanie czytelników do publikacji bibliograficznej.¹² Autor na początku rozdziału zastrzegł, że „Ramy pracy nie pozwalają na systematyczne zajęcie się tą bardzo obszerną i złożoną, a jednocześnie niewystarczająco zbadaną i zbyt często jednostronnie, tendencyjnie, prezentowaną problematyką” (s. 340). To właśnie owa złożoność, jednostronność i tendencyjność nakazywały podjęcie trudu weryfikacji wielu ustaleń i sądów. Natomiast godna podkreślenia jest jedna szczegółowa konstatacja, że „Nie każdy nacjonalizm był faszystowski, ale każdy faszizm był nacjonalistyczny” (s. 346). Rozwiewa ona pewne uproszczone linie w myśleniu potocznym.

Znikły również w rozdziale: (1) problem żydowski oraz (2) spór żywy w latach międzywojennych a dotyczący modelu państw środkowoeuropejskich: czy mają one mieć bardziej cechy narodowe (narodu dominującego), czy raczej narodowościowe (kompromisu międzynarodowościowego). Waldenberg nie uchwycił też podejmowanych wówczas prób budowy lub odbudowy nowej/starej świadomości państwowej w niektórych krajach: koncepcja kon-

¹² *Eastern European National Minorities 1919–1980*, red. S. M. Horak, Colorado 1985.

solidacji państwowej lansowana w II Rzeczypospolitej przez obóz piłsudczykowski w latach 1926–1935, idea czechosłowakizmu czy jugosławianizmu.

Nowe jakości w kwestii narodowościowej w Europie Środkowej wniosły nie tylko ideologia komunistyczna — w tym aspekcie dokładnie opisana — ale również ideologie: autorytarna (już wcześniej sygnalizowana w moich rozważaniach), faszystowska, zwłaszcza koncepcje lansowane przez hitlerowców w odniesieniu do rozproszonej mniejszości niemieckiej oraz syjonistyczna co do społeczności żydowskiej. W podtytule książki autor przecież sugerował analizę idei odnoszących się do problematyki narodowościowej, a jednak nie wszystkie podstawowe i reprezentatywne należy uznać za uwzględnione.

3. Jak zostało wspomniane powyżej, w pracy zanalizowano poprawnie poglądy bolszewików na sprawę narodową, politykę narodowościową ZSRR w różnych okresach jego istnienia, wyodrębniając cezury wskazujące na jej ewolucję. Natomiast jest niezrozumiały brak dociekań w odniesieniu do polityki narodowościowej państw komunistycznych. Autor w ogóle nie dostrzegł tego problemu a trudno badać kwestię narodową w Europie Środkowej zapominając o losach mniejszości narodowych w państwach tzw. realnego socjalizmu lub radzieckiego imperium zewnętrznego. Wyjątek jedynie uczynił dla Jugosławii (s. 377–388) oraz przedstawił zbiór pewnych ogólnych wniosków i przykładów (s. 403–405).¹³ Za bardzo ciekawe można by uznać próby poszukiwania odpowiedzi na pytanie: na ile ta polityka była jednolita i stabilna, a na ile miała swoje zindywidualizowane, krajowe cechy oraz podlegała ewolucji, zarówno w całym bloku, jak i jego poszczególnych częściach.

W konkluzji należy przyjąć, że mimo wyeksponowanych błędów¹⁴ praca Marka Waldenberga zasługuje na uwagę nie tylko ze względów poznawczych, o których była tu mowa, ale niewątpliwie również z przyczyn wynikających z przypuszczalnego rozwoju sytuacji narodowościowej w Europie Środkowej i ciężaru gatunkowego tego problemu. Autor postawił w odniesieniu do XX wieku zasadnicze i inspirujące dla badań politologicznych pytanie: „Czy zwycięstwo zasady państwa narodowego nie będzie jednak tylko krótkotrwałym epizodem, czy nie rozpocznie się wkrótce w naszej części Europy tworzenie nowych więzi federacyjnych bądź konfederacyjnych, poprzedzających ewentualne i odległe w czasie zjednoczenie polityczne całej Europy?” (s. 398).

Waldemar Paruch

Piotr Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Białorusi*, Editions Spotkania, Warszawa 1994, s. 182, 24 mapy, 55 tabel.

Książka poświęcona jest przemianom narodowościowym na Białorusi i stanowi realizację kolejnego etapu zamierzenia badawczego, jakiego podjął się prof. Piotr Eberhardt, zmierzającego do przedstawienia problemów narodowościowych wszystkich wschodnich sąsiadów Polski.

¹³ Wzorem w historiografii dla nowego podejścia wobec badań niektórych problemów w państwach komunistycznych w Europie Środkowej może być praca: B. Cywiński, *Ogniem próbowane. Z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej*, t. 2: ... i was prześladować będą, Warszawa 1994.

¹⁴ Zrezygnowałem z uwag i polemik szczegółowych, bo tak jak w przypadku każdej syntezy można ich sformułować dużo. Natomiast najważniejszy był stosunek do generalnych kwestii poruszonych w recenzowanej książce i w konsekwencji też one były przedmiotem moich refleksji.